

ЖАРТОЎНЫЯ ПЕСНІ АСТРАВЕЦКАГА РАЁНА: ПАДЫХОДЫ ДА КЛАСІФІКАЦЫІ

*Песняй і вершам, на дзіва разнастайным, з
прыгожым і часткова жартоўным характарам
напаўняўся ўвесь бачны і нябачны вобраз жыцця
народнага...*

П. Бяссонаў

Беларускі народ нават у цяжкія часы, насуперак усяму złому і змрочнаму трымаўся і трымаецца веры ў шчасце, перамогу добра над złом, жыцця над смерцю. У гэтым яму дапамагае жартоўная песня. Яе смех гучыць вясёла, бадзёра, па словах А. Ліса, «пераліваючыся ўсімі колерамі і адценнямі смехавой гамы» [1]. Жартоўная песня, дадаў А. С. Фядосік, «можа служыць доказам таго, наколькі жывучая творчасць нашага народа ў яго слове, як ён па-майстэрску ўмее карыстацца гэтым словам для выказвання ўсяго таго, што яго радуе, цешыць і весяліць» [2]. Беларуская жартоўная песня мае багатую гісторыю. Указваючы на старадаўнасць беларускай песеннай творчасці, вядомы этнограф, фалькларыст і мовазнавец-лексікограф І. Насовіч лічыў, што яна нясе ў сабе «прыгажосць выказаных пачуццяў простага народа» [6, 47].

Станаўленне жанру жартоўных песень грунтавалася на эстэтычных традыцыях «смешных» абрадавых песень. Частка адарвалася ад абраду, але не знікла бяследна. Некаторыя творы пачалі працягваць самастойнае жыццё ў пазаабрадавых межах. У выніку гэтага працэсу, як піша М. Я. Грынблат, «вельмі рана пачаў звужацца круг уласна абрадавых песень і засталіся песні велічальныя, гулівага і жартоўнага характару» [2]. Хрэсьбінныя, вясельныя, купальскія песні пачалі выконвацца незалежна ад календара ці абраду. Адначасова ў рэпертуары музычнага фальклору часцей асядала пазаабрадавая песня.

На сённяшні дзень класіфікацыя жартоўных песень амаль не распрацавана. Шмат даследчыкаў спрабавалі класіфікаваць іх па сюжэтна-тэматычнаму прынцыпу. Упершыню ў беларускай фалькларыстыцы прапанаваў класіфікацыю тэм усяго кола жартоўных, на яго думку, песень Я. Ф. Карскі:

- абрадавыя;
- песні з загадкамі;
- песні з гумарыстычнай ацэнкай розных жаніхоў;
- песні пра бяду;
- песні пра розныя выпадкі з жыцця сялян;
- песні пра вялікую колькасць членаў сям'і;
- песні з насмешкай над уласнай беднасцю і няшчасцямі;
- песні пра птушак і насякомых [3, 388–393].

Гэтая класіфікацыя на сённяшні дзень патрабуе ўдакладнення. Яна не ахоплівае ўсю разнастайнасць зместу песень. У класіфікацыі вучонага падаюцца разам абрадавыя (вясельныя) жартоўныя песні і пазаабрадавыя.

Здавальняючую сістэму класіфікацыі жартоўных песень можна выпрацаваць пры ўмове, калі максімальна поўна будзе выяўлены і разгледжаны адметны комплекс музычна-паэтычнай стылістыкі. Гэта пацвярджае нашу думку аб непарыўнасці цэлага: слова і меладычнай лініі ў песні.

У фальклорнай экспедыцыі БДАМ пад кіраўніцтвам Л. П. Касцюкавец у Астравецкім раёне была запісана вялікая колькасць пазаабрадавых жартоўных песень. Сярод іх «Жылі з мужам добра», «Тры дні печы не паліла» (у двух музычна-паэтычных варыянтах), «Сядзіць камар на дубочку», «Цёмна хмара – дождж будзе» (тры паэтычныя і фактурныя варыянты), «Мая матуля-перабурніца», «Пашла цешча к зяцю ў госці», «Жонка мужа знаравіла», «Задумаў стары дзед другі раз жаніцца», «Нясе жонка воду», «Меў я часу праз нядзелю», «Дзед, баба і Тамаш» у варыянтах («Дзеўка Еўка і Тамаш», «Бабка Еўка і Тамаш»), «А калі ж памрэш ты, мілы мой дзядзючка», жартоўныя канты «Ой, служыў я ў пана», «Ад панядзелка да панядзелка». Зона Астравеччына пэўны час знаходзілася пад польскім уплывам. Таму невыпадкава нам удалося запісаць колькасна значную нізку польскіх песень, сярод якіх такія жартоўныя, як «Мяла баба когута» і «Добжэ тым кабетам».

Прыняўшы да ведама нашы запісы, мы паспрабавалі размеркаваць жартоўныя і сатырычныя творы на некалькі груп:

- песні сацыяльна-грамадскай тэматыкі, дзе смех збольшага дабрадушны, нязлосны;
- песні сямейна-бытавой тэматыкі і пра смешныя выпадкі ў жыцці і побыце людзей;
- сацыяльна-сатырычныя з высмейваннем прадстаўнікоў пануючых класаў, дзе смех з'едлівы, востра іранічны;
- песні-небыліцы;
- так званы «звярыны гратэск», песні пра розныя неверагодныя гісторыі з жыцця жывёл, птушак і насякомых.

Грамадскае прызначэнне беларускай жартоўнай песні разнастайнае, шматфункцыянальнае. Адной з найважнейшых асаблівасцей жартоўнай песні з'яўляецца яе здольнасць ствараць добры настрой. Трэба падкрэсліць, што яна не заўсёды служыць імпульсам для публічнага ўсплёску эмоцый. Музычна-паэтычныя асаблівасці многіх твораў паказваюць, што яны здольны да «інтымнай функцыі», стварэння індывідуальнага настрою.

Аб розных якасных характарыстыках беларускіх жартоўных песень, стане іх захаванасці ва ўмовах сучаснага сяла сведчаць наступныя факты. Пры вывучэнні поля функцыянавання каляндарна-песеннай сістэмы беларускія фалькларысты і сацыёлагі выявілі, што пры эпізодычных запісах атрымліваецца зусім іншая карціна, чым пры глыбокім стацыянарным абследаванні. Так, сельскім жыхарам былі прапанаваны анкеты з пытаннямі:

1. Колькі каляндарных песен спяваецца ў адпаведную пару года?

2. *Калі спяваецца тая ці іншая канкрэтная песня?*

3. *Цікавіцца моладзь гэтымі песнямі?*

Большая частка інфармантаў адказала прыблізна так:

1. *«Калісьці было шмат. Кожнаму часу была свая песня. А зараз усё забываецца».*

2. *«Цяпер парадку ў песнях мала; больш якую хто калі ўхваціць».*

3. *«Маладым гэтыя песні не на розуме. У іх зараз у модзе сваі песні».*

Пры стацыянарным абследаванні вёсак метадам «назірання» карціна раскрываецца па-іншаму, што пацвярджаецца адказамі сельскіх жыхароў на анкетны-пытаннікі. Прывядзем найбольш тыповыя:

1. *«Адну толькі (песню) успомні, а там і пойдзе адна за другой».*

2. *«Яно хоця і пераблыталіся зараз песні, усё ж на Каляду жніва не запяеш, потым толькі скажуць на сяле – рахнулася, што лі, баба!»*

3. *«Маладыя гэтымі песнямі быццам бы і не цікавяцца, але трохі пастарэюць – і адкуль што ўзялося. Прыпамянаюць такія «сваі» песні, што пэўна яшчэ дзяды нашых дзядоў пелі».*

Як бачым, пры стацыянарным абследаванні адказы процілеглыя тым, якія атрымалі даследчыкі пры эпізадычных палявых працах. Стацыянарная праца дазваляе зафіксаваць большую колькасць народных песень, чым кропкавае наведванне розных рэгіёнаў. Тым больш каштоўнай уяўляецца дзейнасць фальклорных экспедыцый БДАМ, мэтай якіх з'яўляецца «сплошное абследаванне тэрыторыі. Неабходимо отметить, что такого обследования до сих пор здесь не было и, пожалуй, из-за строительства атомной электростанции уже не будет, так как люди покидают насиженные места. Наши записи – уникальные, останутся людям на века» [4, 3]. У 1985 г. З. Я. Мажэйка ў сваёй працы «Календарно-песенная система Белоруссии» адзначыла, што моладзь мала цікавіцца даўнімі песнямі [* 1]: «Традиция «песенной общины» села произвольно устанавливает и «санкционирует» определенный репертуар и стиль пения для разных возрастных групп певцов: 1) детей и подростков, 2) молодежи (добрачного периода), 3) среднего возраста, 4) пожилого возраста и стариков. Переход из одной возрастной группы в другую постоянно и закономерно влечет за собой смену репертуара и стиля пения, как и ценностных ориентаций певца. Четвёртая возрастная группа (певцы пожилого возраста и старики) – основная носительница традиционных календарно-земледельческих и семейно-обрядовых песен» [*2] [5, 66 – 67].

Дадзеныя гавораць аб жыццяздольнасці народнай традыцыі, аб паўнакроўным жыцці беларускіх айчынных песень у свядомасці народных спевакоў.

Жартоўныя песні з'явіліся значнай падзеяй на шляху фарміравання і развіцця беларускай песеннай творчасці, духоўным скарбам нацыянальнай культуры беларусаў, «помнікам мастацтва народнага слова, узорам паэтычнай дасканаласці».

Маючы за плячыма даволі багатую гісторыю развіцця, сёння беларускія жартоўныя песні яшчэ застаюцца маладаследаваным жанрам у беларускай

этнамузыкалогіі. У сваёй далейшай рабоце мы паспрабуем прааналізаваць адметныя рысы песеннага смехавага комплексу беларусаў, зафіксаваць у нотным выглядзе ўзоры жартоўных песень, якія, маем надзею, могуць увайсці ў рэпертуар харавых калектываў, аматарскіх і дзіцячых ансамбляў.

Беларуская жартоўная песня не знікае. Яна працягвае сваё жыццё. А як жа без жартаў жыць? Жарт дапамагае ўзняцца над праблемамі, выйсці са складанай псіхалагічнай сітуацыі, зразумець кошт жыцця. Ён суправаджае нас паўсюль і мы з удзячнасцю яго заўважаем.

ЗАЎВАГІ

*1. У працэнтных суадносінах моладзь арыентуецца да засвоеных звонку сучасных песень – 50%.

*2. Традыцыйныя каляндарныя і сямейна-абрадавыя песні складаюць у моладзевым рэпертуары 15%, а ў людзей састарэлых – 70%. Лірычныя песні складаюць у моладзі – 35%, у старых людзей – 25%. Засвоенныя сучасныя песні паказваюць на 50% – у моладзі, а ў людзей сталага ўзросту – на 5%.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксце фальклорных традыцый славян / А. С. Ліс. – Мінск: Беларуская навука, 2008.

2. Жартоўныя песні / Склад. І. К. Цішчанкі. Рэд.: А. С. Фядосік, Г. І. Цітовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974.

3. *Карский, Е. Ф.* Белорусы: В 3 т. Т. 3, кн. 2: Очерки словесности белорусского племени. I. Народная поэзия в 11 томах / Е. Ф. Карский. – Минск: БелЭН, 2007.

4. *Костюковец, Л. Ф.* Отчёт о фольклорной экспедиции 2011 г.: рукопись (наход. в каб. КТМК) / Л. Ф. Костюковец. – Мінск, 2011.

5. *Можейко, З. Я.* Календарно-песенная культура Белоруссии: опыт системно-типологических исследований / З. Я. Можейко. – Мінск: Наука и техника, 1985.

6. *Носович, И.* Белорусские песни / И. Носович. – СПб., 1874.